

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

Митці на прицілі
Григорій
КОСИНКА

**Передмова, упорядкування текстів
та примітки Сергія Гальченка**

Харків
«ФОЛІО»
2018

Широкої наукової чи художньо-белетристичної біографії Григорія Косинки досі не написано, як і не видано повного зібрання його творів. Є дві автобіографії письменника (1923, 1925), що друкуються в цьому виданні, літературні портрети та дисертаційні дослідження, окремі збірники творів і спогадів про письменника, зібрані після реабілітації невтомною і вірною дружиною Тамарою Михайлівною Мороз-Стрілець, яка після реабілітації чоловіка по зернятку вишукувала в бібліотеках, архівах і у приватних зібраннях усе, що стосувалося чесного імені її чоловіка. Кожну знахідку вона буквально фетишизувала, ділилася своєю радістю з друзями. Навіть і за перо вона взялася, щоб своєю літературною працею (переважно написанням спогадів про Косинку і його найближче оточення) зафіксувати те, що не підлягало забуттю.

Тамара Михайлівна уособлювала тяжку долю української жінки з мужнім характером. Своє життя вона переповіла, але далеко не повністю у своїх спогадах про Григорія Косинку і його сучасників. Ще багато-багато епізодів залишилося поза сторінками її мемуарів. Ось один із них.

Після арешту 1938 року її хворого і вже літнього батька, родину Морозів виселили (викинули!) з квартири. Іди куди хочеш, але кругом одні обмеження – щодо проживання, роботи. Навкруги замкнуте коло. Тоталітарна система якщо не карає ув'язненням чи смертним вироком, то навіть не дає можливості на елементарне існування.

Опинившись буквально на вулиці, немолода жінка із донькою Тамарою – дружиною розстріляного письменника Косинки, – не мали де переночувати. Навіть добрі люди боялися пустити в хату, адже це ЧСИР'и – «члены семьи изменников Родины».

ЧСИР – і така стаття була в Карному кодексі гуманної радянської системи, яку застосовували для позбавлених прав жінок і дітей, тобто членів родин репресованих осіб.

Якісь добрі люди тимчасово надали для Тамари Михайлівни з її мамою сарайчик у дворі будинку, де вони серед усілякого господарського хламу могли якось переночувати. Але знайшовся один «доброзичливець» (колишній військовий), який пронюхав, що дві нещасні жінки переховуються в сарайчику, і виселив їх звідти таким чином: вилив із діжки смердючий торішній розсіл з-під огірків. Подальше проживання в тому помешканні стало неможливим...

* * *

Доля подарувала мені радість довготривалого спілкування із багатьма людьми, і серед них – Тамара Михайлівна Мороз-Стрілець, дружина незабутнього Григорія Косинки. Вона була жінкою надзвичайно скромною, але мала твердий і наполегливий характер.

Наше знайомство відбулося в листопаді 1972 р. в Центральному держаному архіві-музеї літератури і мистецтв УРСР, куди вона прийшла оглянути влаштовану мною як науковим співробітником цієї установи виставку документів, присвячену 60-річчю від дня народження Андрія Малишка.

Під час оформлення тимчасової ювілейної експозиції із багатої рукописної спадщини поета, подарованою державі його вдовою Любов'ю Забаштою, я помістив у одній з вітрин вірш, присвячений пам'яті Григорія Косинки.

Ми тебе шукаєм по росинці
В Щербанівці, серед тополин,
І виходить мати у косинці
Виглядає, чи не прийде син.
Не приймав ти підлості нітрохи,
Прогримів, немов весняний грім,
І стоїть замучена епоха
Над безсмертним іменем твоїм.

Тамара Михайлівна була здивована такою несподіваною знахідкою з такою короткою поетичною характеристикою видатного поета-земляка з Обухівщини, про яку вона довідалася лише на виставці.

– А мені Андрій Самійлович і не сказав про те, що написав такого вірша...

А вона ж збирала усе-все, що стосувалося пам'яті Косинки. Вона була в постійних пошуках. У цьому її схожість із Варварою Олексіївною Губенко-Маслюченко – дружиною Остапа Вишні, яка не проминала нічого, що стосувалося її чоловіка. Якось я був свідком її обурення, коли Олесь Гончар, надавши для копіювання лист Остапа Вишні до нього, попросив повернути їй оригінал. Вона вважала, що лист Остапа Вишні має зберігатися саме в його сімейному архіві. Принагідно зауважу, що цей лист 1991 р. Олесь Терентійович передав на зберігання до відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Тамара Михайлівна була прекрасною оповідачкою, але, на жаль, не зафіксувала всього того, що розповідала, напевно, не тільки мені. Але й за написане і опубліковане нею (її прийняли навіть до Спілки письменників України) щира їй вдячність, бо те, що стало документом, уже назавжди залишиться в історії. Вона часто приходила на територію Софійського собору в Києві, де прожила найщасливіші роки свого спільного життя із Григорієм Михайловичем, дивилася на вікна своєї колишньої квартири. На тому одноповерховому будинку було вдало припасовано унікальну меморію – бронзове погруддя Григорія Косинки роботи скульпторки народної художниці України Галини Кальченко. Біля того погруддя завжди була гілочка вічно-зеленого ялівцю – символ нев'янучої любові дружини до чоловіка. Не проминала Тамара Михайлівна і майстерні художника Івана Васильовича Батечка, що містилася у напівпідвалі одного з будинків Софійського заповідника. А далі, оминувши Святу Софію, заходила в приміщення колишньої бурси – до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, де в неї були постійні якісь справи. Туди ж вона передала і все те, що пощастило їй урятувати або зібрати впродовж кількох десятиліть після трагічної загибелі Григорія Косинки.

У свої спогадах «З криниці болю...» Т. М. Мороз-Стрілець згадувала як її подруга із 1929 р. із часу вступу до Київського художнього інституту, а потім і в роки навчання в Київському кіноінституті Олена Контребинська після опублікування у грудні 1934 р. вироку про розстріл 28 осіб у місті Києві «по делам о террористах-белогвардейцах», у тому числі і Григорія

Косинки, примчала до вбитої горем молодої вдови і «замість сентиментальних слів заспокоєння твердо сказала:

– Треба врятувати особисті речі Григорія Михайловича, збірочки його творів, коротше, все, що лишилося після обшуку. Все це я заберу до себе. Ти повинна вірити, що настануть інші часи...

Чи треба говорити про громадянську мужність і високу людяність Олени, яка в той страшний час зуміла не тільки підтримати мене, а й зберегти видання, фотографії, особисті речі Григорія Косинки! Тепер вони експонуються у ЦДАМЛМ УРСР, у літературному музеї УРСР, на батьківщині письменника в Обухові»¹.

Якось до відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, де працював 1982 р., прийшла дуже схвильована Тамара Михайлівна і прямо з порогу промовила, затинаючись:

– У мене ... д-дуже ... приємна ... новина. Я нарешті доступалася до архівів КДБ. Там сказали, що віддадуть конфісковані під час обшуку матеріали Григорія Михайловича.

– А чи показували хоч якісь матеріали, – поцікавився я.

– Н-ні... Не показували, але сказали, що такі матеріали в них є.

Я намагався заспокоїти Тамару Михайлівну, але ще більше розтривожив, бо сказав, що не вірю в те, щоб із такої організації щось віддали «на волю».

Мій песимізм мав певні підстави, бо до того часу архіви ДПУ-НКВС-МДБ-КДБ розчиняли свої двері тільки особливо довіреним особам із спеціальними допусками.

Так Тамара Михайлівна й не довідалась, що ж зберігалось тоді «в сумних архівах ГПУ» (В. Сосюра). Сьогодні ж таких матеріалів не виявлено. Можливо, їх тоді ж було знищено, як, наприклад, 1980 р. було ліквідовано (очевидно, спалено чи перемелено на спеціальній машині) справу-формуляр Володимира Сосюри. Тодішній керівник прес-центру КДБ УРСР полковник В. Попик якось сказав мені, що бачив рукописи В. Сосюри. Я запитав його, чи не була це поема В. Сосюри «Махно», написана 1924 р. і віднесена 1931 р. в архіви ДПУ

¹ *Мороз-Стрілець Т.* Голос пам'яті. Спогади. – К.: «Рад. письменник», 1989. – С. 174.

його новою дружиною Марією Гаврилівною, яка боялася за життя свого чоловіка. Відповіді я не отримав ніякої.

Слідчої справи Г. Косинки за 1934 р. досі не виявлено. Отже, не маємо документів про те фальсифіковане слідство, як і не маємо опису конфіскованих у процесі обшуку речей чи акта про їх знищення. Такі документи є у слідчих справах Остапа Вишні і М. Драй-Хмари.

Донедавна залишалася недоступною справа-формуляр № 11454 на Косинку-Стрільця Григорія Михайловича, сформована ще органами Держаного політичного управління УРСР наприкінці 1920-х років. Ця справа нині зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України і в електронному варіанті доступна для всіх бажаючих із нею ознайомитися. Підготувати її для публікації було справою нелегкою через стан збереження документів, але нині це зроблено і вона вперше оприлюднюється у повному обсязі зі збереженням усіх особливостей мови авторів – творців цих документів. Серед них – найбільший масив донесень агентури ДПУ, яка творила біографію-комромат на молодого прозаїка, талант якого проявився у ранніх творах, але так і не розкрився повністю через постійне переслідування і передчасну загибель – розстріл як ворога народу.

Справа-формуляр на Косинку-Стрільця Григорія Михайловича була заведена, очевидно, не раніше ніж 1929 р. і не пізніше ніж 1930 р. Установчі дані заповнювалися від руки на друкованому бланку (недатованому) в Харкові, де зазначалося, що він – письменник-попутник, редактор Харківської радіостанції Наркомосу України, за соціальним і політичним минулим – колишній укапіст, мешкає за адресою: Барачний провулок, б. № 3, кв. 25.

У короткій довідці дається характеристика, що Косинка – яскраво виражений шовініст, який не приховує цього; проповідує антисемітизм, називаючи євреїв більшими шовіністами, які ненавидять українців. Письменник нібито відкрито заявляє про недостатність самостійності України і необхідність мати самостійну українську армію. Автор довідки робить висновок, що письменник кіно не знає, працює в редактораті один рік.

Наведемо кілька прикладів із агентурних донесень на Г. Косинку і його оточення.

ЗМІСТ

<i>Сергій Гальченко. КРИВАВА ОФІРА ГРИГОРІЯ КОСИНКИ</i>	3
<i>Григорій Косинка. АВТОБІОГРАФІЇ</i>	27
<i>Григорій Косинка. ФАВСТ</i>	37
<i>Наталія Стрілець. СИНУ МІЙ!</i>	51
<i>Тамара Мороз-Стрілець. СПОГАД СЕРЦЕ ГРІЄ</i>	55
ВИБРАНІ ДОКУМЕНТИ ІЗ СПРАВ-ФОРМУЛЯРІВ НА ГРИГОРІЯ КОСИНКУ	111
ПРИМІТКИ	503